

کنکاشی در بازار قیصریه لار با هدف ریشه‌یابی دوره ساخت بنا مقایسه تطبیقی بازار قیصریه لار و بازار زرگران بخارا

محمد علی آبادی*^۱، فروغ سلمان پور^۲

^۱ استادیار معماری، عضو هیئت علمی دانشگاه شیراز، دانشکده هنر و معماری، شیراز، ایران
^۲ کارشناسی ارشد معماری، دانشگاه شیراز، دانشکده هنر و معماری، شیراز، ایران

تاریخ پذیرش: ۹۳/۰۸/۱۴

تاریخ دریافت: ۹۳/۰۵/۰۲

چکیده

بازارهای ایرانی یکی از مهم‌ترین بخش‌های تشکیل‌دهنده ساختار شهر در شهرهای تاریخی و فرهنگی باستان بوده‌اند. این بازارها علاوه بر تأثیرگذاری بر ساختار کلی شهر و شکل‌گیری محله‌ها، به عنوان یکی از مظاهر مهم معماری، در میان مردم از اهمیت برخوردار بوده و در جهان نام‌آور شده‌اند. به دلیل ویژگی‌های منحصر به فردی که بازار قیصریه لار نسبت به دیگر بازارهای برجای مانده از دوران کهن دارد، بررسی عمیق‌تر و موشکافانه‌تر آن ضروری به نظر می‌رسد. هدف از این مقاله دست یافتن به قدمت این بنای ارزشمند است؛ چراکه تاکنون بررسی جامعی در مورد تاریخ دقیق ساخت بنا صورت نگرفته است و تمام تاریخ‌های ذکر شده بر پایه حدس و گمان‌های شخصی استوار است. نتیجه به دست آمده کمک بسیاری به بازشناسی جایگاه و پیشینه تاریخی شهر لار، هم‌چنین میزان اهمیت و رونق آن در زمان‌های گذشته خواهد کرد. برای دست‌یابی به این هدف از روش ترکیبی (توصیفی و تاریخی-تطبیقی) بهره گرفته شده است. ابتدا با مطالعات کتابخانه‌ای و بررسی اسناد تاریخی، شیوه شکل‌گیری بازارها در ادوار مختلف و مشابهت آن‌ها با بازار لار از جهت موقعیت شهری و بستری که بازار در آن شکل گرفته و نیز از نظر ساختار و هندسه بنا بررسی شده است. به دلیل شباهت بسیار معماری بازار لار به شیوه معماری دوره تیموری، تمرکز خود را بر بازشناسی عناصر شاخص این دوره در بنای بازار قرار دادیم. به همین دلیل ابتدا شاخصه‌های معماری دوره تیموری که در بازار لار وجود دارد، مورد کنکاش قرار گرفت. در ادامه به مقایسه تطبیقی میان بازار لار و بازار بخارا، که آن هم متعلق به دوره تیموری است، پرداخته شد. نتایج حاصله نشان می‌دهد که ساخت و پیکربندی عناصر فضایی بازار لار کاملاً با شیوه‌های به کار رفته در دوره تیموریان، مطابقت دارد. به بیان دیگر تمام ویژگی‌های بارز این دوره به شیوه‌ای اعلا در بازار لار نمود یافته است.

واژگان کلیدی: بازار ایرانی، بازار قیصریه لار، معماری تیموری، بازار بخارا.

هخامنشیان با فتح سرزمین‌های متمدن آن روز و با مبادلات تجاری و بازرگانی غرب و شرق، پایه اصلی بازار در شهرهای ایران را بنا گذاشتند (سرای، ۱۳۸۹: ۲). در دوره ساسانیان با رونق بازرگانی بین‌المللی و روابط بازرگانی با چین، هند و روم شرقی، عنصر بازار در معنای امروزی آن کالبد پیدا کرد و مسیر خود را در محله‌ها شکل داد و بازار، قلب شهر شد (حبیبی، ۱۳۸۴: ۳۳). در زمان ساسانیان، هسته بازارهای شهری در فضاهای باز و میدان‌های مهم سکونت‌گاه تشکیل و توسعه می‌یافت. در دوره اسلامی بازارها تکامل یافتند و به یکی از مهم‌ترین عناصر کالبدی شهرهای اسلامی تبدیل شدند. به همین دلیل، شهرهای اسلامی به وسیله بازار، از شهرهای ادوار مختلف تاریخی بازشناخته می‌شوند. در دوره مغولان و تیموریان بازار هم‌چنان یکی از ارکان مهم فضایی - کارکردی شهرها محسوب می‌شد (سرای، ۱۳۸۹: ۲). در دوره صفویه نیز به دلیل ثبات سیاسی - اقتصادی آن دوره، ساخت بازارها به عنوان یکی از عناصر مهم شهری ادامه یافت. بازارها به دلیل نقش‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی مهمی که در شهرها ایفا می‌کنند، از گذشته‌های دور اهمیتی فراتر از بنای تجاری صرف داشته‌اند و همواره به عنوان یکی از عناصر مهم، در ساختار شهرها مورد توجه بوده‌اند. بازار شهر لار نیز از این قاعده کلی مستثنا نیست. در بافت تاریخی این شهر دو بازار قدیمی وجود داشته است؛ بازار کهنه که به دلیل خیابان‌کشی‌های دوران پهلوی تخریب شد و دیگری بازار قیصریه که با شکل منحصر به فرد خود هم‌چنان پا برجای ایستاده است. ورودی راسته جنوبی این بازار در میدان اصلی شهر قرار دارد. در زمینه ساختار و بافت شهری پیرامون بازار مجهولات بسیاری وجود دارد. مضاف بر آن، تاریخ ساخت بازار نیز به طور دقیق مشخص نیست. در مورد زمان احداث بازار حدس‌های بسیاری وجود دارد، اما هیچ یک به یقین تبدیل نگردیده است. در صورت مشخص شدن دوره ساخت بازار، می‌توان با توجه به سبک‌های شهرسازی آن دوره و بررسی نمونه‌های مشابه، که در طول تاریخ بیش‌تر به شکل اول خود باقی مانده‌اند، بافت اصلی شهر را در محوطه اطراف بازار بازسازی نمود. تمام اسناد موجود در مورد قیصریه لار تنها به توصیف بازار و مرور سفرنامه‌هایی^۱ که در آن‌ها به این بازار اشاره شده است، پرداخته‌اند و تقریباً هیچ‌کدام در مورد زمان ساخت بازار با قطعیت سخن نگفته‌اند؛ از جمله: ضیاء الدین توانا (۱۳۸۰)، اسلامی (۱۳۵۳)، ملازاده (۱۳۷۹) و کمالی سروستانی (۱۳۸۴). نخبه لاری در کتاب خود بر این باور است که بنای قیصریه در سال ۸۱ ه.ق یعنی پیش از ورود اسلام به لارستان ساخته شده است (نخبه لاری، ۱۳۷۱: ۳۶۰). اما وثوقی و توانا آن را متعلق به قرن هفتم هجری قمری دانسته‌اند. برای حل این مسأله و اختلاف نظر، به مطالعه دقیق بازار لار، شناسایی عناصر ساختاری این بازار و مقایسه آن با بازارهای دوره تیموری پرداخته شده است.

بیان مسأله

این مقاله به دنبال دست‌یابی به زمان ساخت بازار لار است. بازار قیصریه شهر لار به دلیل شکل خاص و ویژگی‌های منحصر به فرد

معماری‌اش، همواره مورد توجه پژوهشگران بوده است. با این حال، متأسفانه تاکنون در مورد زمان ساخت بازار اظهار نظر قطعی ارائه نگردیده است. کتیبه موجود در چهار سوق بازار که حاکی از مرمت آن در سال ۱۰۱۴ ه.ق. (دوران حکومت شاه عباس صفوی) است، این امر را تأیید می‌کند که بنای اصلی بازار متعلق به پیش از این زمان بوده است. با توجه به قرائن و شباهت‌های موجود، این احتمال وجود دارد که بازار متعلق به عهد تیموریان باشد. از این رو، این مقاله به دنبال پاسخ‌گویی به پرسش‌های زیر است: قدمت بازار قیصریه لار به چه دوره تاریخی باز می‌گردد؟ آیا بنا در قرن هفتم ه.ق. (دوره تیموری) ساخته شده است یا متعلق به ادواری بعدی یا قبل از این دوره است؟ علاوه بر این، پرسش‌های بسیار دیگری در مورد این بازار مطرح است که در این مقاله مجال پاسخ‌گویی به آن‌ها نیست. امید است محققان در پژوهش‌های آینده به پاسخی منطقی برای آن‌ها دست یابند؛ از جمله: آیا فرم صلیبی بازار در پاسخ به نیازهای کالبدی محیط اطراف بود؟ به گونه‌ای که چهار در ورودی آن به سمت چهار عنصر شهری شاخص جهت‌گیری شده و بدین ترتیب مفصلی برای اتصال آن چهار عنصر بود؟ آن عناصر شهری چه بناهایی بودند؟ از آن‌جا که محوطه بازار و اطراف آن هسته تجاری - حکومتی شهر را تشکیل می‌دادند، در فاصله میان بال‌های صلیب‌شکل بازار چه بناهایی قرار داشت؟ آیا همانند آن‌چه ویرانه‌های برجای گذاشته نشان می‌دهد مسکونی بوده است؟

روش تحقیق

پی بردن به سال دقیق ساخت بنای بازار قیصریه لار کمی دشوار است، اما با بررسی قرائن و شباهت‌های موجود می‌توان دوره ساخت بنا را مشخص کرد. در این پژوهش، با نگرش تاریخی - تطبیقی و بهره‌گیری از تفسیر ساختارگرایانه، سعی بر این بوده است که با مطالعه شواهد و بررسی تطبیقی طرح کلی، فضاهای بازار و عناصر تشکیل‌دهنده آن با بناهای مشابه در ادوار مختلف، گمان‌های مربوط به زمان ساخت بازار به یقین تبدیل گردد. در این باره، ابتدا با بهره‌گیری از اطلاعات به‌دست آمده از مطالعات کتابخانه‌ای و اسناد تاریخی، به مطالعه و بررسی موشکافانه‌تر معماری دوره تیموری پرداخته و سپس به کمک تحلیل و مقایسه تطبیقی، شباهت‌ها و تفاوت‌های میان عناصر معماری آن دوره با بازار لار مورد بررسی قرار گرفته است. در شهر بخارا بازاری از دوره تیموری به جای مانده است که چهارسوق باقی‌مانده آن شباهت بسیاری به بازار قیصریه لار دارد. به همین دلیل در ادامه مقاله به مقایسه تطبیقی عناصر دو بازار پرداخته شده است. در این مرحله عناصر ساختاری و فضایی، اجزای معماری و جزئیات اجرایی هر دو بازار مقایسه گردیده‌اند. از جمله مشکلاتی که در این امر وجود دارد، کمبود منابع و اسناد معتبر، هم‌چنین تخریب و تغییرات احتمالی بناها در طول سالیان متمادی است؛ چراکه زلزله‌های ویرانگر لارستان بارها به بازار قیصریه آسیب رسانده است. در مورد بازار بخارا نیز بازسازی‌های شبیبانیان شکل اصلی بسیاری از بناها را از بین برده است.

سکویی به پهنای ۵۰ سانتی‌متر و ارتفاع ۶۰ سانتی‌متر قرار گرفته است (کمالی سروستانی، ۱۳۸۴: ۷۲).

بازار قیصریه در اسناد تاریخی

به دلیل زلزله‌خیز بودن شهر لار، بازار قیصریه در طول قرن‌های گذشته چندین بار فرو ریخته و مجدداً بازسازی شده است. بنابر اسناد موجود، تمام بخش‌های بازار، به جز چهارسوق مرکزی، در زلزلهٔ اوایل هزارهٔ دوم ه.ق ویران شد. اما پس از تسخیر لار به دست شاه عباس صفوی، توسط حاج قنبربیگ ذوالقدر جهرمی مجدداً بازسازی شد. بنابر کتیبهٔ واقع در زیر گنبد مرکزی تاریخ مرمت آن به سال ۱۰۱۴ ه.ق. است (پیشین: ۷۲). در سال ۱۲۹۹ ه.ق. (قرن ۱۹ میلادی) استاک در سفرنامه خود از بازار لار به عنوان بنایی متروک نام برد (وثوقی و همکاران، ۱۳۸۵: ۹۵۵). پس از آن، در زمان ناصرالدین شاه قاجار بار دیگر بازار توسط فتحعلی خان حکمران فارس تعمیر گردید؛ کتیبه‌ای از سنگ مرمر که بر سردر جنوبی نصب شده مؤید این موضوع است. در انتهای متن کتیبه، تاریخ ۱۳۰۱ درج شده است.

سفرنامه‌ها حکایت از قرارگیری خانهٔ حاکم روبه روی در ورودی بازار قیصریه دارند؛ به عبارت دیگر، میدان اصلی که خانهٔ حاکم و بازار را در خود جای داده بود، مرکز تجاری - حکومتی شهر بود^۱ (پیشین: ۶۵۸ و ۷۱۵ و ۸۲۸). در مورد مصالح به کار رفته در بازار نیز سفرنامه‌ها به پوشش داخلی بنا از سنگ تراش اشاره کرده و بیان داشته‌اند گنبد و سایر قسمت‌ها نیز از سنگ ساخته شده‌اند^۲ (پیشین: ۶۵۰ و ۸۴۶). در بعضی اسناد، روزه‌های واقع در گریو گنبد با عنوان بادگیرهایی برای تهویهٔ هوا معرفی گردیده‌اند^۳ (پیشین: ۱۰۰۸). هم‌چنین آورده‌اند که پیش‌تر در میان چهارسوق بازار حوض هشت ضلعی، با هدف تهویه هوا وجود داشت^۴ (پیشین: ۶۳۰). مغازه‌ها نیز به همین شکل امروزی بر روی سکو قرار داشتند^۵ (پیشین: ۸۱۸). استاک در سفرنامه خود ذکر کرده که معمار این بازار با بازار هرات یکی بوده است^۶ (پیشین: ۹۵۵).

با توجه به آن چه آمد، موارد زیر به عنوان پیش‌فرض‌های پژوهش، پذیرفته شده است. بازار در مرکز تجاری - حکومتی شهر و در ارتباط نزدیک با خانهٔ حاکم قرار داشت. شکل کلی فضاها و هندسهٔ پلان تقریباً به صورت اولیهٔ خود باقی مانده است. ابعاد گنبد مرکزی و روزه‌های واقع در گریو آن به همان شکل امروزی بوده و بازار از ابتدا با سنگ تراش و گچ ساخته شده است.

بازارهای پیش از اسلام و تا اوایل دوران سلجوقی اغلب به شکل ارگانیک و در امتداد دروازه‌های اصلی شهر شکل می‌گرفتند. با توجه به شکل خاص بازار لار، ظاهراً طرح آن به گونه‌ای از پیش‌طراحی شده بود. به همین دلیل، احتمال می‌رود هستهٔ اولیهٔ بازار متعلق به قرن هشتم ه.ق (دورهٔ تیموری) باشد. در ادامه معماری دورهٔ تیموری و مشابهت آن با بازار لار بررسی شده است.

کنکاشی در ویژگی‌های تیموری بازار لار

دورهٔ حکومت تیموریان با بنیان‌گذاری تیمور و به پایتختی سمرقند در سال ۷۷۱ ه.ق آغاز شد. عمدهٔ مراکز حکومتی آن‌ها

شهر لار در جنوب غربی استان فارس واقع شده است. به طور کلی ساختار شهری آن متشکل از دو بخش به نام‌های شهر قدیم و شهر جدید است. شهر جدید در زمان پهلوی دوم و پس از زلزلهٔ ویران‌گر سال ۱۳۳۹ ساخته شد؛ اما بافت قدیمی قدمتی طولانی دارد و تمام بناهای تاریخی در آن واقع شده است. در مرکز شهر قدیم، بازار قیصریه با شکل صلیبی هم‌جوار با میدان اصلی شهر قرار دارد. مصالح اصلی به کار رفته در ساخت بازار، سنگ تراش و ملات گچ است. امروزه سطح کف بازار نسبت به میدان و گذرهای اصلی حدود ۱/۸ متر پایین‌تر است، به همین دلیل تمام ورودی‌های بازار با پله با محیط شهری ارتباط می‌یابند. این بازار از سه بخش اصلی تشکیل یافته است:

الف - بخش مرکزی (چهارسوق) با پلان هشت ضلعی که گنبدی هشت پر بر روی آن بنا شده است. در هر گوشهٔ این هشت ضلعی یک ستون سنگی برای حمل سنگینی بار سقف به ابعاد $1/5 \times 1/5$ متر وجود دارد. ستون‌ها به گونه‌ای ساخته شده‌اند که زاویهٔ هر دو ضلع از هشت ضلعی، درست وسط آن‌ها قرار می‌گیرد. طول هر یک از اضلاع هشت ضلعی داخل فضای مرکزی حدود ۵/۵ متر است که ۴/۴ متر آن دهانهٔ عبوری به طرف راسته‌ها و غلام‌گردش‌ها را تشکیل می‌دهد (کمالی سروستانی، ۱۳۸۴: ۷۲). در میان هشت ضلعی مرکزی، حوض هشت گوشه به تناسب پلان آن وجود داشته که اکنون از بین رفته است. در چهار گوشهٔ این فضا چهار باب مغازه از سنگ مقرنس و حجاری شده وجود داشت که هم اینک هر مغازه از وسط به دو مغازه تقسیم شده است. تمام این مغازه‌ها از طریق یک دالان به غلام‌گردش پشت چهارسوق راه می‌یابند؛ این تنها راه دسترسی به این مغازه‌ها است. فضای چهارسوق به جهت ارتفاع زیاد گنبد، دو طبقه و تقریباً قرینهٔ همکف است. در جلو مغازه‌های طبقه بالا بالکنی به عمق تقریبی ۱/۵ متر وجود دارد که لبهٔ آن طراز پیشخوان مغازهٔ طبقه اول است. دسترسی به این مغازه‌ها از طریق پلکان واقع در غلام‌گردش فراهم گردیده است. سقف چهارسوق که گنبدی سنگی است دارای تاق ضربی با ارتفاع ۱۸ متر است. آن چه در حجم بیرونی بنا توجه را به خود جلب می‌کند پلکان مارپیچی است که دسترسی به بلندترین نقطهٔ گنبد را فراهم می‌کند. فضای داخلی گنبد نیز با سنگ‌های مقرنس و حجاری شده به زیبایی تمام گره چینی گردیده است. ستون‌های چهارسوق و سقف مغازه‌ها نیز به همین شیوه تزیین یافته‌اند (ضیاء توانا، ۱۳۸۰: ۵۵).

ب - بخش دوم، غلام‌گردش‌ها هستند که به بخش مرکزی و راسته‌ها ارتباط دارند و گرداگرد بخش مرکزی را در بر می‌گیرند. عرض غلام‌گردش ۴/۳ متر است.

ج - بخش سوم، راسته‌ها هستند که در واقع چهار گذر عمود بر هم را تشکیل می‌دهند. این راسته‌ها در دو جهت شمالی - جنوبی و شرقی - غربی شکل گرفته‌اند. طول بازار شمالی - جنوبی بیش از ۱۲۴/۴ متر و طول بازار شرقی - غربی ۱۷/۶ متر است. نقطهٔ اتصال این چهار راسته، چهارسوق مرکزی است. در دو سوی راسته‌ها، مغازه‌ها به صورتی منظم و قرینه قرار گرفته‌اند. کف مغازه‌ها حدود ۶۰ سانتی‌متر نسبت به سطح بازار بلندتر است. جلوی هر مغازه نیز

نزدیکی شیراز واقع شده است، احتمال مشترک بودن معمار هر دو بازار دور از واقعیت نیست.

تصویر شماره ۱: بازار هرات، ماخذ: برگرفته از سایت Enclopedia.com (به نقل از Wirth, 1968: 90)

در زمینه شکل کلی پلان می توان اظهار داشت که در این دوره استفاده از پلان های صلیبی شکل، هندسی و متقارن بسیار رایج گردید. به طور کلی، طرح های شعاعی که صلیب، گونه ای از آنهاست به وفور به کار رفته است؛ از جمله می توان به پلان هندسی و متقارن مقابر و شکل گیری چهار صفا در این عصر اشاره کرد. همچنین استفاده از پخ و فضاهایی با پلان هشت گوش در ساختمان ها بسیار به چشم می آید؛ به طوری که در بیش از ۱۳۵ بنا از این شیوه پلان بهره گیری شده است (ویلیبر و گلمبک، ۱۳۷۴: ۱۶۲).

از جمله مصالحی که در بناهای این دوره به وفور به کار رفته سنگ تراش است؛ به عنوان نمونه می توان از بناهای آذربایجان یاد کرد (پیشین: ۱۳۹).

در مورد ویژگی های سازه ای این دوره می توان به موارد زیر اشاره نمود: تا قبل از دوره تیموری از دیوار به عنوان عنصر باربر استفاده می شد، اما در این دوره برای اولین بار در مساجد سمرقند و کالیان از ستون استفاده شد (پیشین: ۱۱۶). همچنین فضاها به گونه ای طراحی می شدند که ستون ها در جداره ها پنهان باشد و این گونه به ناظر احساس یکی شدن سازه عمودی و سقف دست می داد. گنبدسازی این دوره نیز در نوع خود منحصر به فرد است و از گنبدهای دارای شکست به نام رک استفاده می شد. به طور کلی انواع متفاوتی از گنبد در این زمان ساخته شد. معماران تیموری برای پوشش فضای بسته، گنبد را ترجیح می دادند. معمولاً گنبد را با رج های متمایل که تشکیل حلقه های متحدالمرکز می دهند می ساختند و با ملات گچ که زود خود را می گرفت، می شد بدون قالب بندی گنبد را ساخت (پیشین: ۱۵۷).

عناصر ویژه معماری به کار رفته در بناهای تیموری عبارتند از: الف) توجه به تهویه هوا و تأمین روشنایی در بازارهای تیموری: تعبیه روزنه ها در فضاهای مختلف بازار برای تهویه هوا و تأمین روشنایی.

سمرقند، هرات، بخارا و به طور کلی آسیای میانه بود. دکتر پیرنیا معماری این دوره را به همراه معماری ایلخانان (دوره پیش از آن)، شیوه آذری نامیده است. از اتفاقات جالبی که در این دوره به وقوع پیوست، جمع آوری معماران از تمام نقاط کشور بود که نتیجه آن آمیزش معماری مناطق مرکزی و جنوب ایران با نواحی شمالی است. از جمله ویژگی های معماری این عصر می توان به بهره گیری بسیار از هندسه، ساخت مجموعه های شهری (ارسن ها) (پیرنیا، ۱۳۸۴: ۲۱۴) و استفاده فراوان از سنگ های تراش در بنا اشاره کرد. در این دوره، بناهای بسیاری ساخته شد که از جمله می توان به مسجد علی شاه تبریز، گنبد سلطانیه، میدان ریگستان در سمرقند، مسجد کالیان و مدرسه میر عرب در بخارا، مسجد جامع یزد، مقبره شاه زنده و مدرسه غیاثیه خرگرد اشاره کرد.

همان گونه که در کتاب بناهای عام المنفعه آمده، ساخت بازارها عموماً در دو دوره تیموری و صفویه رونق داشت (ملازاده و محمدی، ۱۳۷۹: ۸۰). ویلیبر، کاربرد معماری دوره تیموری را به سه دسته تقسیم می کند: سکونت، تجارت و امور خیریه؛ به عبارت دیگر، برخلاف دوره های پیشین، تمام بناهای این دوره، مذهبی نبود، بلکه بعضی انگیزه های اجتماعی و اقتصادی نیز مورد توجه قرار داشت (ویلیبر و گلمبک، ۱۳۷۴: ۷۹).

از ویژگی های این دوره، ساخت بناهای با ابعاد بزرگ است؛ چرا که حکمرانان سعی داشتند با ساخت بناهای با عظمت قدرت خویش را به نمایش گذارند. همچنین، در این دوره، مجموعه سازی به شکل ارسن ها و با طرح های از پیش تعیین شده رواج یافت (پیرنیا، ۱۳۸۴: ۲۱۴). علاوه بر آن، در عصر تیموری نمونه های مجموعه شهری بر اساس میدان باز فراوان یافت می شود (ویلیبر و گلمبک، ۱۳۷۴: ۲۰). در حکومت تیموریان، هرات جزئی از قلمرو ایران بود و در همان دوره بسیاری از بناهای این شهر ساخته شد. بنابر این، مرادفات فرهنگی و اقتصادی با آن شهر برقرار بوده است و می توان برای یافتن مشابهت های معماری، به بناهای این شهر مراجعه نمود. اما متأسفانه از آنجا که شهر هرات در طول تاریخ به دلیل جنگ و تهاجم ها دست خوش تخریب بسیار بود، امروزه کم تر بنایی از بافت تاریخی آن برجای مانده است. در هیچ یک از منابع موجود نیز اشاره ای به بازارهای آن در زمان تیموری نشده است. جز مواردی معدود که در آن ها هم تنها به چند جمله کوتاه بسنده شده است. حتی برنارد اوکن در سال ۱۹۹۳ در مقاله خود تحت عنوان «بازارهای تیموری و منشأ شکل گیری چهارسوقهای گنبددار» اشاره ای به بازار هرات نداشته و برای مقایسه بازارهای تیموری تنها به بازارهای بخارا، سمرقند و شهر سبز اشاره نموده است. ولی الله کاوسی نیز در مقاله خود به نقل از عبدالرزاق سمرقندی اظهار می دارد که در شهر هرات بازار چهار سوئی ساختند که از چهار سو به چهار دروازه شهر می رسید (کاوسی، ۱۳۸۹: ۱۲۰). البته تصویر شماره ۱ ساختار صلیبی شهر را به وضوح نشان می دهد (Bonine, 1989: 23). علاوه بر تمام این موارد، همان گونه که در پیش تر منابع ذکر شده، در دوره تیموری، معماران شیرازی بسیاری هم چون حاجی حسن شیرازی و الوهاب شیرازی در هرات فعالیت داشتند. از آنجا که شهر لار در

(ب) پله: در دوره تیموری به عنصر پله که دارای کاربرد خدماتی بود، بها داده شد. به خصوص استفاده از پله‌های مارپیچ در مناره‌ها بسیار معمول بود.

(ج) اصول سازمان‌دهنده:

- بناهایی که بر اساس واحدهای فزاینده طرح‌ریزی شدند،

- پیروی از اصول تقارن دو طرفه،
- بناهایی با گنبد مرکزی به عنوان نقطه عطف (پیروی از شعاع‌های یک دایره).

در جدول شماره ۱ عناصر مورد بحث در مورد بازار قیصریه لار

به همراه ترسیم دیاگرام‌های مورد نیاز آمده است.

جدول شماره ۱: بررسی معماری دوره تیموری با معماری بازار قیصریه لار

ردیف	حوزه بررسی	تطبیق با بازار لار	ملاحظات
۱	توجه به ساخت بازار به عنوان فضایی شهری	بازار لار در دوره صفویه مرمت شد. بنابراین متعلق به دوره‌ای پیش از آن، و براساس مستندات، احتمالاً مربوط به دوره تیموری ^۱ است.	 دید به فضای درونی چهار سوق قیصریه لار
۲	مجموعه‌سازی	بازار لار به همراه مجموعه مسجد، مدرسه، کاروان‌سرا، میدان و خانه حاکم مجموعه‌ای کامل و سازمان یافته بود ^{۱۱} .	کرمان و یزد از جمله شهرهایی هستند که در دوران تیموری دارای میدان شهری شاخص بودند (ویلبر و گلمبک، ۱۳۷۴: ۲۰). در شهر سمرقند پس از بازار، که دارای چهار سوق بزرگی بود، بلافاصله میدان بزرگ ریگستان بود که در آن مساجد و کاروان‌سرا قرار داشت (پیشین: ۵۱).
۳	معمار بنا	به گفته استاک معمار بازار لار و بازار هرات مشترک بوده است (وتوقی و همکاران، ۱۳۸۵: ۹۵۵).	در هرات بازاری بود که شهر را به چهار قسمت تقسیم می‌نمود. هم‌چنین در آن شهر، ارگ شاهی (اقامت‌گاه شاه) بر بازار اشرف داشت (ویلبر و گلمبک، ۱۳۷۴: ۵۶).
۴	عظمت در بنا	ابعاد وسیع چهار سوق مرکزی و ارتفاع زیاد گنبد آن را تنها در بناهای دوره تیموری می‌توان یافت.	
۵	هندسه در بنا	پلان بازار لار از هندسه‌ای قوی تبعیت می‌کند و چهار سوق آن به شکل هشت ضلعی است.	---
۶	مصالح	مصالح سفت‌کاری گنبدها و جداره‌ها از سنگ تراش است. هم‌چنین تزیینات بنا نیز از سنگ تراش است.	 سنگ‌های تراش در راه پله مغازه‌های طبقه دوم سنگ‌های تراش در سقف مغازه‌های چهار سوق
۷	عناصر سازه	گنبد بازار لار بر روی هشت ستون، استوار است. ظاهراً این عنصر سازه‌ای در حال شکل‌گیری است و هنوز شکل امروزی خود را نیافته است.	 محل قرارگیری ستون‌های چهار سوق
۸	گنبدسازی	گنبدهای سوق‌ها دقیقاً با سنگ‌های تراش و به شیوه دورچین ساخته شده‌اند. گنبد چهار سوق نیز ترکیبی از گنبد به شکل معمول خود و گنبد رک می‌باشد.	 مجموعه شروانشاهیان در باکو گنبد بازار قیصریه لار نحوه چیدمان سنگ‌ها در گنبدهای راسته‌ها

ملاحظات	تطبیق با بازار لار	حوزه بررسی	ردیف
<p>روزنه‌های چهار سوق بازار شهر سبز (قرن ۱۷ ه.ق)</p> <p>روزنه‌های چهار سوق بازار زرگران بخارا</p>	<p>از روزنه‌های واقع در گلوی گنبد به عنوان بادگیر نام برده شده است، چراکه جهت تهویه فضای چهار سوق تعبیه گردیده‌اند.^{۱۱}</p>		
	<p>پله‌های خارجی گنبد مرکزی، نمونه‌ای جهت نمایش پله‌های ماریج هستند.</p>	<p>بازشناسی عناصر ویژه معماری تیموری (همان، ص ۱۲۰-۱۲۳)</p>	<p>۹</p>
	<p>ساختمان بازار حاصل چیده شدن عناصر تکراری U شکل در کنار هم است.</p> <p>شکل صلیبی بازار دارای تقارن در دو محور صلیب همچنین نسبت به قطرهای می باشد.</p>		
	<p>پلان بازار حاصل شکل گیری گنبدی در مرکز و راسته‌های واقع بر قطر دایره محیطی است.</p>		
	<p>در چهار سوق بازار به دلیل عدم استفاده از گوشه‌سازی، احساس می شود ستون‌ها امتداد یافته و به گنبد تبدیل شده‌اند.</p>	<p>کیفیت فضای داخلی</p>	<p>۱۰</p>
	<p>مغازه‌های بازار لار دارای سکویی در جلو هستند.</p>	<p>مغازه‌ها^{۱۳}</p>	<p>۱۱</p>

بررسی نمونه مشابه: بازار زرگران در بخارا^{۱۴}

در این بخش برای بررسی دقیق‌تر دورهٔ احداث این بازار با بازار زرگران بخارا مقایسه شده است. بازار بخارا، که متعلق به دورهٔ تیموریان است، در نگاه اول شباهت بسیاری به بازار لار دارد. در ادامه سعی شده است با مطالعهٔ شباهت‌ها و تفاوت‌های میان آن دو، معیارهای قطعی‌تری برای تخمین تاریخ ساخت بازار لار به دست آید.

بخارا از شهرهای مهم دوران حکومتی تیموریان است و امروزه آثار تاریخی بسیاری در آن به یادگار مانده است. از جمله این آثار می‌توان به تاق زرگران (بازار زرگران) اشاره کرد. بازار زرگرها که با گنبدی چندبخشی پوشیده شده، پیش‌تر در تقاطع خیابان‌های اصلی شمالی-جنوبی و شرقی-غربی بخارا قرار داشت. این بازار یکی از بزرگترین و بهترین بازارهای بخارا است که از میان بازارهای بی‌شمار این شهر به خوبی حفظ گردیده است (Chahryar Adle & Irfan Habib, 2003). در طول شاه‌رگ شمالی-جنوبی شهر بخارا سه، چهار سوق وجود دارد که تاق زرگران شمالی‌ترین آن‌هاست. این تاق به دو میدان عمومی شهر بخارا ارتباط دارد: ۱- میدان واقع در شرق که دو مدرسه الغ بیگ و مدرسه عبدالعزیز در آن قرار دارند، ۲- میدان واقع در غرب که مدرسه میرعرب و مسجد کالیان در آن واقع گردیده‌اند.

اگر چه تاریخ دقیقی در مورد زمان ساخت این بازار وجود ندارد، اما دو احتمال قوی‌تر به نظر می‌رسد. گانگلر^{۱۵} و گوبه^{۱۶} در کتاب خود این بازار را متعلق به دوران تیموری دانسته‌اند، هم‌چنین زین‌الدین وفیضی، تاریخ‌نویس عرب (۱۴۸۵-۱۵۵۲)، در کتاب بدایع و وقایع تاریخ ساخت بازار را اوایل قرن ۱۶ م. که مصادف با عصر تیموری است ذکر کرده است (Azizkhodjajev, 1997: 86). عده‌ای نیز معتقدند این بنا مربوط به اواخر قرن ۱۶ م. یعنی دورهٔ حکومتی شیبانیان در بخارا است. از آن‌جا که بیش‌تر بناهای مربوط به دورهٔ شیبانی که امروزه حفظ گردیده‌اند، بناهایی بازسازی شده بر روی بناهای اولیهٔ مربوط به دورهٔ تیموری است، بنابراین احتمال مرمت این بازار در دورهٔ شیبانی تقویت می‌گردد.

تاق زرگران دارای پلانی چهارگوش به همراه چهار سردر بیرون‌زده است که گنبدی بزرگ در مرکز آن واقع شده است. این گنبد مرکزی توسط پنج گنبد کوچک‌تر در هر چهار طرف احاطه گردیده است. این سازهٔ باشکوه بیش از ۳۶ مغازهٔ تجاری و طلافروشی را دربرمی‌گیرد. فضای ارائهٔ کالاها در امتداد تاق‌های کوچک قرار گرفته‌اند، در حالی که در فضای مرکزی، مغازه‌ها از ابعاد بزرگ‌تری برخوردارند. اندازه‌های متنوع حجره‌ها، تجارت در مقیاس‌های متفاوت را امکان‌پذیر کرده است؛ به گونه‌ای که طیف وسیعی از مغازه‌ها شامل یک حجره واحد، دکهٔ دست‌فروشان و اتاق‌های بزرگ‌تر برای تاجران یا شاه‌نشین فراهم شده است (Herdeg, 1990). به نقل از سایت Archnet.com). در این بازار همانند قرن‌های پیش هم‌چنان طلاهای متنوع تولید و فروخته می‌شوند.

در تعریف بازار قیصریه چنین آمده است: معمولاً به راسته‌ای گفته می‌شود که در آن کالاهای سبک وزن و گران قیمت به فروش می‌رسد. تفاوت قیصریه با راسته در این است که در دو انتهای دالان قیصریه، دو در بسیار محکم و سنگین کار گذاشته

می‌شد که شب‌ها آن‌ها را می‌بستند. صنف طلا فروشی در قیصریه مستقر بودند (عدل، ۱۳۷۱: ۱۳). با توجه به این تعریف می‌توان بازار بخارا را نیز نوعی از بازارهای قیصریه به شمار آورد.

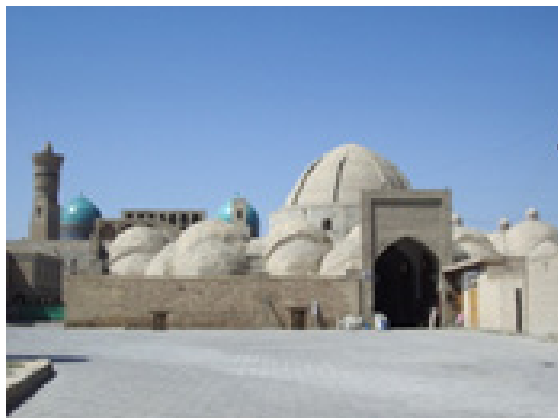
گنبدهای این بازار به شیوهٔ جالبی توسط تاق‌های متقاطع اجرا شده‌اند. گنبد مرکزی به همراه خطوط نصف النهاری بر روی پلان هشت گوش بنا شده است. نوارهای^{۱۷} سازه‌ای حجیم و مقاطع بالارونده گنبدهای بام این بازار، خط آسمان زیبا و متمایزی را ایجاد کرده است.

مقایسهٔ تطبیقی بازار قیصریه لار و بازار زرگران بخارا

همان‌گونه که پیش از این اشاره شد، به دلیل شباهت چهار سوق بازار لار و بازار بخارا، در این قسمت شباهت‌ها و تفاوت‌های این دو بازار مقایسه گردیده است. بازار قیصریه لار بارها در اثر زلزله ویران و مجدداً بازسازی شده است. به همین دلیل بیش‌تر تزیین‌ها و آرایه‌های آن مربوط به سال‌های بعد از ساخت اولیه و دوره‌های مرمتی متفاوت است. بنابر این، آرایه‌های آن نمی‌توانند در پی بردن به قدمت بازار کمک شایانی کنند. اما ساختار کلی و شکل فضاها به احتمال نزدیک به یقین متعلق به دوره‌های اولیهٔ ساخت بنا است. بر مبنای پذیرش این فرضیه در جدول شمارهٔ ۲ این دو بازار با یکدیگر مقایسه شده‌اند. برای استخراج معیارها و ملاک‌های این مقایسه از کتاب فرم، فضا، نظم و کتاب مصادیق معماری، تجزیه و تحلیل و نقد شاهکارهای معماری کمک گرفته شده است.

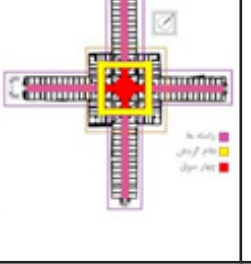

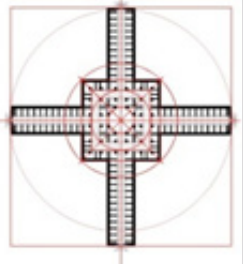
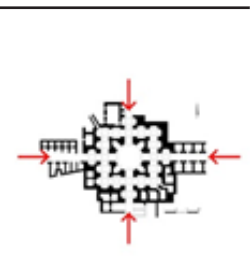
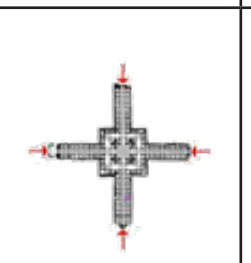
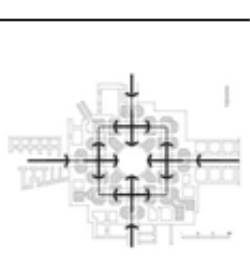
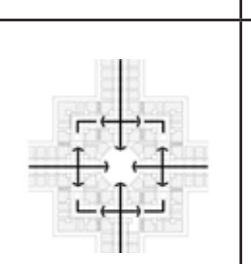

تصویر شمارهٔ ۲: گنبد مرکزی بازار قیصریه لار، ماخذ: آرشیو نگارنده

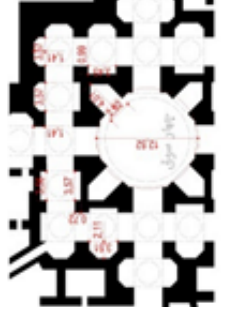
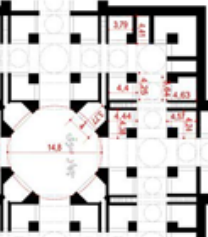

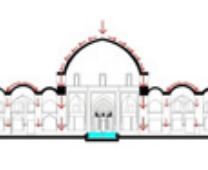

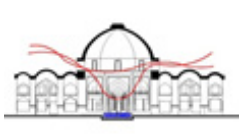

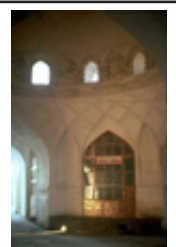

تصویر شمارهٔ ۳: سردر غربی بازار بخارا، ماخذ: برگرفته از سایت Archnet.com

جدول شماره ۲: مقایسه تطبیقی بازار قیصریه لار و بازار بخارا

ردیف	موضوع	بازار قیصریه لار	بازار زرگرهای بخارا	تصاویر	
				بازار قیصریه	بازار زرگرها
۱	موقعیت شهری	در ارتباط با میدان عمومی شهر، کاروان سراها، خانه حاکم و چهار آب انبار	در تقاطع دو گذر اصلی شهر، در ارتباط با دو میدان در شرق و غرب		
۲	شکل کلی بازارها	کل بازار به شکل صلیب، چهار سوق به شکل مکعب	چهار سوق به شکل مکعب، پیش‌تر چهار سوق بازار در تقاطع مغازه‌های واقع در دو خیابان اصلی شمالی-جنوبی و شرقی-غربی بود.		
۳	جهت‌گیری جغرافیایی	با چرخش ۴۷ درجه از شمال به سمت شرق (شمال شرقی-جنوب غربی)	دقیقاً شمالی-جنوبی		
۴	حجم کلی ^{۱۸} (شکل عمومی ساختمان)	گنبد مرکزی، شاخص و احاطه شده توسط گنبد های کوچک‌تر، ارتفاع بلند نما	گنبد مرکزی، شاخص با ارتفاع زیاد، احاطه شده توسط گنبد های کوچک‌تر		
۵	شکل (خط ظاهری پیرامون یک سطح)	گنبد مرکزی به عنوان نقطه عطف، تأثیر گنبد های پیرامونی در خط آسمان بسیار کم است	گنبد مرکزی به عنوان نقطه عطف، گنبد های پیرامونی نیز خط آسمان متنوعی ایجاد کرده‌اند		
۶	ساختار پلان	شعاعی و چهار سوق به عنوان هسته مرکزی	شعاعی و چهار سوق به عنوان هسته مرکزی		

تصاویر		بازار زرگرهای بخارا	بازار قیصریه لار	موضوع	ردیف
بازار زرگرها	بازار قیصریه				
		<p>۱- راسته‌ها که اکنون تخریب شده‌اند</p> <p>۲- چهار سوق</p> <p>۳- غلام گردش</p>	<p>۱- راسته‌ها،</p> <p>۲- چهار سوق،</p> <p>۳- غلام گردش</p>	عناصر تشکیل دهنده بازار	۷
		<p>نسبت به قیصریه از نظام هندسی کم‌تری برخوردار است. دارای چهار محور تقارن، عناصر پلان در مربع‌ها و دوایر متحدالمركز</p>	<p>پلانی متقارن دارای چهار محور تقارن، عناصر پلان در مربع‌ها و دوایر متحدالمركز جای دارند</p>	هندسه	۸
		<p>چهار در ورودی در مسیر چهار خیابان مشرف بر بازار</p>	<p>چهار ورودی در انتهای چهار راسته بازار</p>	تعداد ورودی	۹
		<p>غلام گردش با مغازه‌هایی در دو سوی آن حلقه ارتباطی پیرامون فضای مرکزی، ختم شدن تمام مسیرها به فضای مرکزی</p>	<p>غلام گردش با مغازه‌هایی در دو سوی آن حلقه ارتباطی پیرامون فضای مرکزی، ختم شدن تمام مسیرها به فضای مرکزی</p>	رابطه مسیرهای ارتباطی با فضاهای کاربردی	۱۰
		<p>ورودی‌ها، پیش‌فضای ورودی، غلام گردش، فضای مرکزی</p>	<p>پیش‌فضای ورودی با سکوهایی در دو طرف، راسته‌ها، غلام گردش، فضای مرکزی</p>	سلسله مراتب	۱۱

ردیف	موضوع	بازار زرقریه لار		بازار زرگرهای بخارا			
		بازار زرقریه لار	بازار زرگرهای بخارا	بازار زرگرها	بازار قیصریه		
۱۲	تناسبات بازار	سردر ورودی	ارتفاع: ۹/۵۰ عرض: ۶/۷۰ نسبت ارتفاع به عرض: ۱/۴۰	ارتفاع: ۱۹/۵۰ عرض: ۳/۶۰ نسبت ارتفاع به عرض: ۱/۶۰		 ورودی راسته جنوبی	
			ابعاد اجزای بازار	طول: ۳/۹۰ عرض: ۳/۷۰ ارتفاع: ۲/۶۰	طول: ۳/۹۰ عرض: ۲/۹۰ ارتفاع: -		
			ابعاد چهار سوق (متر)	قطر دایره محیطی: ۱۳/۵۰ ارتفاع: ۱۸	قطر دایره محیطی: ۱۲/۶۰ ارتفاع: ۱۳/۵۰		
۱۳	مصالح	سنگ و گچ	آجر و خشت				
		تکنیک‌های پوشش دیوارهای انتقال نیروها	گنبدسازی به شیوه دورچین با استفاده از قطعات سنگ‌های تراش	گنبدسازی با استفاده از قوس‌های متقاطع و به شیوه دورچین با خشت			
۱۴	سازه (مقاصد بار)	انتقال نیروها به کمک دیوارهای باربر و ستون‌ها	انتقال نیروها به کمک سازه قوسی و گنبد به دیوارهای باربر و ستون‌ها				
		تکنیک اجرا	گره چینی با سنگ و گچ تیز، کتیبه‌نگاری	کاربندی، نورگیرهای مشبک			
۱۵	تزئینات چهارسوق	جنس	سنگ	گچ			
		رنگ	خاکستری	سفید			

تصاویر		بازار زرگرهای بخارا	بازار قیصریه لار	موضوع	ردیف
بازار زرگرها	بازار قیصریه				
-		این بازار در حال حاضر فاقد راسته است	بازشوهای تعبیه شده در بالای مغازه‌ها، هورنوها در گنبدها	راسته‌ها	۱۶
		بازشوهای تعبیه شده در گریو گنبد به خوبی هوا را تهویه می‌کند	هشت بازشو تعبیه شده در گریو گنبد که به دلیل ارتفاع زیاد عملکرد بسیار مناسبی دارند	چهار سوق	
-		این بازار در حال حاضر فاقد راسته است	بازشوهای تعبیه شده در بالای مغازه‌ها، هورنوها در گنبدها	راسته‌ها	۱۷
		نورگیری از طریق پنجره‌های واقع در گریو گنبد مرکزی	نورگیری از طریق ۸ پنجره واقع در هشت وجه چهار سوق	چهار سوق	
		پنجره‌های مستطیلی با فرم قوسی شکل در بالا	پنجره‌های مستطیلی با فرم قوسی شکل در بالا	شکل بازشوها در چهارسوق	۱۸

نتیجه‌گیری

باید اذعان داشت که تمام شواهد مؤید ساخته شدن بازار لار در قرن هشتم ه. ق. است. همان گونه که اشاره گردید بازارهای دوران پیش از اسلام تا قبل از حکومت تیموریان اغلب به صورت ارگانیک و در بافت شهری شکل می‌گرفتند. تقریباً از این دوره است که بازارها منظم‌تر و به شکلی از پیش طراحی شده، ساخته شدند. بر طبق یافته‌های این پژوهش به طور یقین آن چه امروزه دیده می‌شود، متعلق به دوران تیموری است. همان گونه که در جدول شماره ۱ ملاحظه می‌شود، نحوه جای‌گیری بنا در مجموعه شهری، عظمت به کار رفته در ساخت فضای مرکزی، شکل منحصر به فرد پلان، نحوه به‌کارگیری عناصر سازه‌ای، مصالح مورد استفاده و نحوه زیرسازی بنا، همه و همه نشان از سبک معماری تیموری دارد.

با مقایسه این بازار با بازار زرگران بخارا این مدعا تأیید می‌شود. این دو بازار با وجود تفاوت‌هایی که دارند، در بسیاری موارد به یکدیگر شبیه هستند؛ از جمله: ارتباط آن‌ها با میدان شهر، هندسه قوی در پلان، عناصر تشکیل‌دهنده و سلسله مراتب پلان. در برخی موارد نیز مانند اندازه مغازه‌ها با یکدیگر تفاوت دارند. دلیل بعضی تفاوت‌های موجود نیز به سبب تفاوت در کاربری آن‌ها و ویژگی‌های اقلیمی و فرهنگی دو منطقه است، که به بهترین شکل در طراحی

نمود یافته است. در انتها به عنوان جمع‌بندی می‌توان اظهار داشت، اگر چه بازار لار در قرون گذشته آسیب‌های بسیار دیده و چندین بار مرمت شده است، اما با کمی دقت و ویژگی‌های سبک تیموری در آن هویدا است؛ به بیان دیگر، بازار لار گنجینه‌ای ماهرانه از ترکیب عناصر شاخص دوران تیموری است.

پی‌نوشت‌ها

- تمام منابع، اسناد و سفرنامه‌های موجود متعلق به دوران صفویه و بعد از آن است. قدیمی‌ترین سفرنامه مربوط به این بطوطه (قرن ۸ ه. ق.) است که در آن تنها ذکر شده است: شهر لار بازارهای نیکوی بسیار دارد.
- ذکر شده در سفرنامه‌های پیتر دولاوله (۱۰۳۱ ه. ق.) و جان فرایر (۱۰۸۸ ه. ق.).
- ذکر شده در سفرنامه انگلبرت کمپخر (۱۰۹۷ ه. ق.).
- ذکر شده در سفرنامه ژان کالمار (۱۳۰۱ ه. ق.)
- ذکر شده در سفرنامه نیکولاو دوارتاریلو (۱۰۱۶ ه. ق.)
- ذکر شده در سفرنامه ژان شاردن (۱۰۸۵ ه. ق.)
- ذکر شده در سفرنامه استاک (۱۲۹۹ ه. ق.)
- از جمله در گزارش ارائه شده توسط "Aga Khan Historic Cit-

۵. ضیاءتوانا، محمدحسن (۱۳۸۰)، **بازار قیصریه لار**، نشر نی، تهران.
۶. عدل، کامران (۱۳۷۱)، **بازارهای ایرانی**، انتشارات عدل، تهران.
۷. کاووسی، ولی‌الله (۱۳۸۹)، «بازسازی آثار معماری در دوره تیموریان»، **تاریخ و تمدن اسلامی**، سال ششم، شماره ۱۲.
۸. کلارک، راجر (۱۳۸۸)، **مصادیق معماری تجزیه، تحلیل و نقد شاهکارهای معماری**، ترجمه روزبه احمدی‌نژاد، نشر طحان، تهران.
۹. کمالی سروسستانی، کورش (۱۳۸۴)، **دانشنامه آثار تاریخی فارس**، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری فارس، شیراز.
۱۰. ملازاده، کاظم؛ محمدی، مریم (۱۳۷۹)، **دایره‌المعارف بناهای تاریخی ایران در دوره اسلامی**، ج ۴، بناهای عام‌المنفعه، موسسه انتشارات سوره، تهران.
۱۱. نخبه لاری، محمدباقر (۱۳۷۱)، **کشکول نخبه**، نشر خرد، شیراز.
۱۲. وثوقی، محمدباقر و دیگران (۱۳۸۵)، **تاریخ مفصل لارستان ج ۱ و ۲**، نشر همسایه، تهران.
۱۳. ویلیسر، دونالد؛ گلمیک، لیزا (۱۳۸۴)، **معماری ایران در عصر تیموری**، ترجمه کرامت‌الله افسر، تهران.

14. Adle, Chahryar, and Irfan Habib (2003), **History of civilization of central asia**, unesco publishing.
15. Aga khan trust for culture (2007), **Aga khan historic cities programme: urban conservation and area development in Afghanistan**, Switzerland.
16. Azizkhodjajev, Alisher (1997), **Bukhara: An Oriental Gem**, Chief Editorial Office of Publishing and Printing, Tashkent.
17. Bonine, M.F (1989), **Bazar i. General**, encyclopedia print, Vol. 4, pp. 21-25.
18. Gangler, anette, and Heniz Gaube (2004), **Petruccioli, attilio. Bukhara – The Eastern Dome of Islam**, Edition Axel Menges, Stuttgart /London.
19. Herdeg, Klaus (1990), **“Bukhara”, In Formal Structure in Islamic Architecture of Iran and Turkistan**, Rizzoli; 57-59, New York. Available on ArchNet Digital Library.
20. E. Wirth, E (1968), “Strukturwandlungen und Entwicklungstendenzen der Stadt”, **Erdkunde**, Vol. 22, pp. 101-28.
21. Grove encyclopedia of Islamic art & architecture) <http://www.Enclopedia.com/>.
22. http://archnet.org/library/documents/onedocument.jsp?document_id=6205.

Development In Afghanistan” که به توصیف کامل بافت کهن شهر هرات و اقدامات مرمتی صورت گرفته در سال ۲۰۰۷ پرداخته، سخنی از بازارهای تیموری به میان نیامده است.

۹. The Timurid Bazar and the Origion of the Domed Tim

۱۰. احتمالاً بنای اولیه بازار مشابه آن چه امروزه وجود دارد، نبوده است، اما با توجه به آن چه گفته شد، هسته اولیه بازار به احتمال زیاد متعلق به دوره تیموری است.
۱۱. همان گونه که پیش از این بیان شد، بافت تاریخی شهر لار به دلیل زلزله‌های فراوان دست‌خوش تغییر بسیار بوده است. میدان و مجموعه تجاری شهر نیز مستثنا نبوده و بخش‌های زیادی از آن در طول دروه‌های مختلف تخریب گردیده است. قدیمی‌ترین تصویری که از این مجموعه در دست است، تصویر هوایی متعلق به سال ۱۳۳۵ است (جدول شماره ۲) که در آن با وجود تغییرات و خیابان‌کشی‌های دوره پهلوی، همچنان میدان تجاری وسیع و بناهای عمومی اطرافش شاخص جلوه می‌نماید.
۱۲. ولی‌الله کاووسی در مقاله خود به نقل از عبدالرزاق سمرقندی می‌نویسد: «به امر شاهرخ، معماران سقف بازار هرات را که از دیرباز تمام پوشیده بود و مردم از کمی نور و از گرد و غبار آن در عذاب و زحمت بودند، گشودند و بنیاد بازار را از نو با گچ و آجر بنا نهادند و طاق‌هایی مرتفع برپا کردند و پس از احداث سقف تازه، روزنه‌هایی برای تأمین روشنایی و تهویه بازگذاشتند و در وسط طرح مدور، بازار چهار سوئی ساختند که از چهار سو به چهار دروازه شهر می‌رسید». هم‌چنین دارالفتح نیز در توصیف خود از بازار یزد در دوره تیموری به گذرگاه تاق‌دار و بادگیرها در این بازار اشاره کرده است.
۱۳. گلمیک اظهار می‌دارد، در سال ۱۸۰۶ بازاری به دستور تیمور در سمرقند ساخته شد که مغازه‌های آن در جلو دارای سکو بود. این نمونه نشان می‌دهد در این دوره ساخت مغازه‌ها بالاتر از سطح کف بازار رواج داشت (پیشین: ۵۲).

۱۴. Tagi – zargaran bazaar
۱۵. Gangler
۱۶. Gaube
۱۷. Ribs

۱۸. از آن‌جا که امروزه تنها چهار سوق بازار بخارا باقی مانده، شکل کلی چهار سوق‌ها در نظر گرفته شده است.
۱۹. به دلیل در دسترس نبودن این بازار ابعاد و اندازه‌ها براساس تصاویر موجود و به کمک مقیاس‌های انسانی موجود در تصاویر به دست آمده است.
۲۰. سوق‌های بازار بخارا تخریب شده است. در بازار لار نیز تزیینات سوق‌ها مربوط به دوران صفویه و پس از آن است. بنابر این، در این قسمت تنها تزیینات چهار سوق بررسی شده است.

فهرست منابع و مراجع

۱. پیرنیا، محمدکریم (۱۳۸۴)، **آشنایی با معماری اسلامی ایران**، نشر سروش دانش، تهران.
۲. حبیبی، محسن (۱۳۸۴)، **از شار تا شهر**، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
۳. دی کی چینگ، فرانسیس (۱۳۸۸)، **فرم - فضا - نظم**، ترجمه فرشید حسینی، نشر مهرآزان، تهران.
۴. سرائی، محمد حسین (۱۳۸۹)، «تحوالات بازارهای ایرانی - اسلامی (مطالعه موردی بازار یزد)»، **فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی**، پژوهشکده فرهنگ، هنر و معماری، تهران.